

Národní knihovna České republiky
Slovanská knihovna

**KATALOG
STARÝCH RUSKÝCH TISKŮ
Z FONDŮ SLOVANSKÉ KNIHOVNY
tištěných azbukou**

Díl II: 1776–1787

Sestavila Františka Sokolová

Praha 2008

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna

Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou. Díl II., 1776–1787 / sestavila Františka Sokolová. – 1. vyd. – Praha : Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2007. – 441 s. – (Bibliografie Slovanské knihovny ; 71)
ISBN 978-80-7050-542-7

094/099(=161.1) * 003.349.3:003.344 * (470+571) * (437.311)

- Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna
- ruské staré tisky – 1776–1787 – Česko
- azbuka (písmo) – Rusko – 18. stol.
- Praha (Česko)
- katalogy

094 – Staré tisky [12]

1. vydání

© Národní knihovna ČR, 2008

© Františka Sokolová, 2008

ISBN 978-80-7050-542-7

PŘEDMLUVA

V prvním dílu tohoto katalogu, vydaném roku 2004, jsme se zabývali popisem ruských tisků tištěných azbukou od roku 1710. Tzv. *graždanka*, „občanské“ písmo, které dnes nazýváme azbukou, byla vytvořena na pokyn cara Petra Velikého pro tisk knih světského obsahu (tisklo se jí od roku 1708. Ty měly sloužit petrovským reformám, jež měly dát základ ruskému novodobému absolutistickému státu. Na rozdíl od církevní cyrilice je to písmo jednoduché a praktické. V dalších dvou svazcích katalogu starých ruských tisků Slovanské knihovny budou knižní vydání od roku 1779 do roku 1800 a časopisy.

Rádi bychom znovu připomněli, že většina zpracovaných tisků patří do tzv. *Smirdinovy knihovny*. Je to jedna z našich nejvzácnějších sbírek. Roku 1932 byl československou vládou pro Slovanskou knihovnu zakoupen v Rize zbytek – přibližně jedna desetina – slavné knihovny někdejšího petrohradského nakladatele, knihkupce a bibliografa Alexandra Smirdina (1795–1857). Většinou to byly knihy z jiných než humanitních oborů.

Slovanská knihovna nakupovala staré i nové vzácné ruské tisky zejména v Sovětském svazu už od dvacátých let XX. století prostřednictvím československého zastupitelství v Moskvě (sovětské Rusko tehdy z finančních důvodů rozprodávalo do zahraničí velké ruské kulturní bohatství včetně děl výtvarného umění). V Praze vznikla myšlenka slavnou Smirdinovu knihovnu přibližně rekonstruovat na základě Smirdinových tištěných katalogů a skutečně bylo v tomto směru uděláno velké množství práce. Původní záměr se však pro nepřízeň doby plně uskutečnit nepodařilo, a tak nacházíme staré ruské tisky i v jiných odděleních – např. v oddělení O (všeobecném), R (ruském) a v trezoru.

Knihy, které skutečně patřily do půjčovny knih kupce A. Smirdina v Petrohradě, mají charakteristická *exlibris*: starší s rytinkou, novější tištěné. Počítáme k nim i knihy pozdějších majitelů této knihovny – najdeme v nich i štítky V. Plavilščíkova a I. Krašeninnikova. Poznamenejme, že zde popisujeme jen staré tisky do roku 1800; v knihovně kupce A. Smirdina jsou publikace do 2. poloviny 19. století.

Ty tisky, které výše zmíněné štítky nemají, byly v Praze opatřeny naším *razítkem* „Biblioteka Smirdina“ a do původní Smirdinovy sbírky nepatří; jsou jen jejím doplňkem, stejně jako ty, které mají jinou signaturu než *Sm*.

Pro období tisků obsažených v prvním dílu našeho katalogu je charakteristická snaha zavést občanské písmo – odpovídající praktickým potřebám

styku absolutistického panovníka s jeho úřednictvem, vojskem atd. – do všech oborů života, od technických oborů, překladů, vědeckých publikací až k původní ruské beletrii. Knihtisk úspěšně napomáhal vývoji spisovné ruštiny. Důležitými momenty tu jsou tisky doby Petra Velikého, produkce tiskárny Akademie věd (od roku 1728) a rozkvět typografického umění v době Alžběty (Jelisavety) II. (1741–1762). Z podnětu M. Lomonosova vznikla roku 1756 tiskárna Moskevské univerzity, která kromě univerzitní a vědecké produkce překladové i původní (např. Tatiščevovy Dějiny Ruska, Lomonosovovy spisy) vydávala také slovníky, filosofii (Erasmus Rotterdamský, J. J. Rousseau), beletrii (M. M. Cheraskov) i divadelní hry (Molière), anebo Komenského Orbis pictus.

V druhé polovině 18. století již není v Rusku ničím novým překladová i původní literatura z různých vědních a technických oborů, knihy zábavné i poučné, různé žánry beletrie. Ruština, úřední jazyk Ruské říše, se stává spisovným jazykem. Tiskáren i knihkupectví však bylo nesmírně málo a výběr knižních titulů dosti nahodilý. Čtenářský úspěch měly hlavně francouzské romány; Francie, jež tehdy představovala střed světa, přitahovala vyšší vrstvy; umět francouzsky bylo pro ně samozřejmostí. Atraktivní osvícenské myšlenky se šířily i v překladech s blahovůlí či na přání carevny Kateřiny II. Ta, sama spisovatelka, se zpočátku snažila být osvícenou panovnicí; udržovala styky s Voltairem a Diderotem, obdivovala je a byla jimi obdivována. Od poloviny století vycházejí časopisy. Za Kateřiny II. začaly vycházet i satirické časopisy (sama anonymně vydávala první z nich), v nichž po určitou dobu existovala polemika, kritika, satira, dokud jí nezačala být potenciálně nebezpečná. Vydávali se encyklopedisté, Voltaire, ale i literatura náboženská, mystická a také zednářská – např. Saint-Martin.

Důležitým a vlastně nutným opatřením pro rozvoj ruského knihtisku bylo povolení svobodných tiskáren Kateřinou II. roku 1783 (předtím byly v Rusku jen tiskárny státní nebo církevní). Už od roku 1776 tiskli v Sankt Peterburgu Vejtbrecht a Šnor, v Moskvě Brejtkopf od roku 1780 a Meijer od roku 1783. Padla tak překážka zakládání tiskáren i v dalších městech i místech.

N. Novikov (1744–1818), spisovatel a publicista, byl ve své době nejvýznamnější vydavatel knih v Rusku a osobnost, která nejvíce ovlivnila ruskou knižní kulturu druhé poloviny 18. století. Nadto a v souvislosti s tím i vývoj ruského myšlení a vznik veřejného mínění v Rusku.

Vzhledem k jeho významu pro knižní kulturu a v neposlední řadě proto, že v roce 2008 uplyne 190 let od jeho smrti, je zde na místě načrtnout podstatné rysy jeho života a díla. Jeho nakladatelské působení spadá mezi sedmdesátá až osmdesátá léta 18. století, což se přibližně kryje s edicemi zpracovanými v tomto dílu našeho katalogu.

V mládí byl Novikov velikým přívržencem Kateřiny II. Proslavil se jako *satirik* vydávající časopisy, které záhy zanikaly. Padly totiž v nemilost osvěcené carevny Kateřiny II., ctitelky Voltaira a encyklopedistů, která vlastně s vydáváním anonymního satirického časopisu začala („Vsjakaja vsjačina“, 1769–1770) a Novikov měl odvahu s ní polemizovat ve svých satirických časopisech v letech 1769–1773. Jeho satira byla na rozdíl od Kateřininy satirou sociální, byl vždy horlivým propagátorem *osvobození nevolníků*. Novikovovými *časopisy* se budeme zabývat v jednom z dalších svazků katalogu. Poznamenejme jen, že Novikov založil první ruský časopis pro děti „Dětskoje čtenije dlja serdca i razuma“ (1785–89) a první filosofický časopis „Utrennij svet“ (1777–1780). Nejvýznamnějším jeho periodikem je „Drevnjaja rossijskaja vivliofika“ (1773–1775), v níž vycházely literární památky staré ruské historie. Zmíněné jakož i další Novikovovy časopisy jsou ve Slovanské knihovně.

Po potlačení Pugačevova povstání roku 1775 se stal svobodným *zednářem*. Jeho životním cílem se nyní stalo povznesení společnosti ve smyslu rozšíření vzdělanosti v Rusku, šíření lidové osvěty, zlepšení mravů, filantropická činnost. Patřil k tomu zednářskému směru, který klade důraz na vnitřní zbožnost. Byl „martinista“ – stoupenec francouzského teosofa a zednáře L. C. de Saint-Martin. Politicky byl spíše stoupenec konstituční monarchie; revolucionářem nebyl.

Novikov byl kromě své spisovatelské, překladatelské, charitativní aj. činnosti především *širitel knižní kultury – vydavatel, nakladatel, bibliograf*. Jeho „Opyt istoričeskogo slovarja o rossijskich pisateljach“ (Spb. 1772), *první ruský biobibliografický slovník*, má přes tři sta hesel. Kromě ruských autorů v něm najdeme i téměř neznámého ukrajinského barokního mystika první čtvrtiny 18. století, kyjevského igumena Varlaama Golenkovského, a také díla nepublikovaná. Také časopis „Sanktpeterburgskije učenyje vedomosti na 1777 god“ se věnoval bibliografii a literární kritice, publikovaly se v něm recenze. Novikov měl velké schopnosti organizační a dokázal kolem sebe soustřeďovat okruhy lidí usilujících o stejné cíle: stál u vzniku spolků vydavatelů „Obščestvo, starajuščesja o napečatanii knig“ (1773), „Družeskoje učenoje obščestvo“ aj.

Na podnět kurátora Moskevské univerzity básníka M. Cheraskova, svobodného zednáře, opustil Novikov Petrohrad, přesídlil roku 1779 do Moskvy a pronajal tam na deset let *tiskárnu Moskevské univerzity*. V Moskvě zorganizoval roku 1784 typografický spolek „Tipografskaja kompanija“, který vlastnil další dvě tiskárny, takže po nuceném ukončení svého působení v Univerzitní tiskárně roku 1789 mohl Novikov ještě nějaký čas publikovat..

V Moskvě se Novikov orientoval zejména na hodnotné knihy pro širší měšťanské i venkovské vrstvy; kromě toho samozřejmě tiskl i produkci univerzity, vědeckou literaturu, hodně překladů, ale i literaturu zednářskou, mystickou i církevní otce.

Jakožto patriot byl proti „galománii“ – napodobování povrchních zvyků a módy z Francie ve vyšších společenských vrstvách a u lidí s ambicemi. Kladal důraz na kvalitu knihy – neměl rád špatné francouzské románky; sám z francouzštiny překládal, ale vážil si starobylé ruské vzdělanosti, a v tom se jeho snahy setkávaly s pochopením *prostého ruského čtenáře*.

Za deset let Novikovova působení v moskevské univerzitní tiskárně tam vyšla třetina soudobé ruské knižní produkce a tiskárna prosperovala. Jeho zásluhou vzrostl i počet knihkupectví. Novikov na knihách vydělával a obchodoval ve velkém měřítku.

Již v roce 1785 nařídila Kateřina II. sepsat seznam edicí N. Novikova a dala je posoudit zvláštní komisi a moskevskému metropolitovi Platonu; ten se proti Novikovovi nepostavil, ačkoliv část vydaných knih odmítl, a vyjádřil se o něm mimo jiné v tom smyslu, že v něm vlastně shledal vzorného křesťana: „Prosím dobrého Boha, aby na celém světě byli křesťané takoví jako Novikov.“ Těsně před Francouzskou revolucí začala Kateřina pronásledovat zednáře; doplatil na to z nich asi jen Novikov. Roku 1786 bylo vydáno nařízení o stažení 6 zednářských knih z prodeje (především spis Saint-Martina, vydaný Typografickou společností). V roce 1787 byly v knihkupectvích knihy Novikovovy produkce označené za závadné konfiskovány a páleny. Typografická společnost byla zlikvidována roku 1791. V roce 1792 byl Novikov za dramatických okolností zatčen a pak v květnu bez soudu převezzen do Šlisselburské pevnosti; Kateřina II. vydala nařízení, aby tam byl uvězněn na dobu 15 let. Jako zdůvodnění se uvádějí „hnusný rozkol, zrádné podvody, zednářství, styky s vévodou Brunšvickým a velkoknížetem Pavlem“. Po smrti Kateřiny II. v roce 1796 byl Novikov Pavlem I. osvobozen, ale už nikdy nesměl vydávat knihy. Byl z něho fyzicky, nikoli však duševně zlomený nemocný stařec. Do smrti neustával na svém sídle v Avdot'jině pečovat o své nevolníky.

Z jeho filantropické činnosti jmenujme především zorganizování pomoci hladovějícím roce 1787, založení dvou škol pro žáky nešlechtického původu v Petrohradě a první veřejné knihovny v Moskvě, která byla pro každého a bezplatná.

Osobnost N. Novikova u nás je a zvláště v minulosti byla dobře známa také díky heslu v Ottově slovníku naučném, v podstatě zkráceně převzatém ze staré ruské encyklopedie Brockhause-Efrona. *T. G. Masaryk* („Rusko a Evropa“, sv. I., 1930) hodnotí Novikova jako jednoho z nejpřednějších svobodných zednářů v Rusku, jejichž činnost měla veliký kulturní význam, jelikož propagovali ideje osvícenství.

Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Duricha [Durycha] vydala Česká akademie věd v Praze 1895. Dovídáme se z nich, že v roce 1787 psal Durych Dobrovskému z Vídně o recenzi mnicha Chrabra, kterou našel v prvním dílu publikace N. Novikova „Pověstovatel' drevnostej rossijskich“; dále píše Durych o dalším Novikovově díle „Drevnjaja rossijskaja vivliofika“ z roce 1773 a o jeho knize „Opyt istoričeskogo slovarja o Rossijskich pisateljach“ z roku 1772. Všechny tyto knihy byly ve vídeňské císařské knihovně, kde Durych pracoval a mohl z nich dělat excerpta potřebná pro práci obou slavistů. V říjnu 1792 sděluje Dobrovský Durychovi ze své vědecké cesty z Petrohradu, jak lituje Novikova, kterého uvěznil, protože u něho byly nalezeny zakázané knihy. V dubnu 1793 hodnotí Dobrovský vydavatelské zásluhy Novikova v moskevské univerzitní tiskárně, kde byla vydána mnohá vynikající díla; ale jeho osud už Durych zná... Naši čeští současníci N. Novikova, naši první slavisté *Fortunát Durych* a *Josef Dobrovský*, znali jeho činnost, spisy a nakonec i jeho smutný osud.

Nakonec můžeme dodat, že všechny tři publikace N. Novikova, které měl F. Durych k dispozici ve Vídni, vlastní dnes Slovanská knihovna.

F. Sokolová

OBSAH

Předmluva	3
Bibliografie	20
Zkratky	25
Katalog	29
Příloha I.....	309
Příloha II.	
Ukázky z dobových tisků.....	345
Abecední rejstřík autorů a názvů	381

Bibliografie Slovanské knihovny – 71

Řídí Lukáš Babka

Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou Díl II: 1776–1787

Sestavila Františka Sokolová

Vydala Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna

1. vydání

Praha 2008

Technická redakce: Alena Diasová

Návrh obálky: Alena Křesalová

Vytisklo Polygrafické středisko NK ČR

Distribuce: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna

Klementinum 190

110 00 Praha 1

E-mail: jindriska.hybsova@nkp.cz

sluzby.sk@nkp.cz

Národní knihovna ČR

Oddělení odbytu

Sodomkova 2/1146

102 00 Praha 10

E-mail: ivo.mirosovsky@nkp.cz